

Erkölcsei egzemplarizmus¹

A klasszikusok nevelésben betöltött szerepéről írott esszéjében Alfred North Whitehead a következőket írta: „Erkölcsei nevelés lehetetlen a nagyság szokásszerű elképzelése nélkül – [mivel] – a nagyság érzése jelenti az erkölcs alapvetését.” E szavakat sokszor ismételték, ám csak ritkán az erkölcsfilozófusok. Hallva e szavakat, egy olyan erkölcsi elméleten kezdtem dolgozni, amelyet „Egzemplarista Erkölcsi Elméletnek” (*Exemplarist Moral Theory*) vagy egyszerűen csak „Egzemplarizmusnak” (*Exemplarism*) nevezek – ez az elmélet a jóság példáira utaló azon direkt referenciákon alapul, amelyeket a csodálat (*admiration*) érzelme révén azonosítunk. Tételezésem szerint egy kiemelkedően jó személy csodálatra méltó, azt pedig, hogy mi méltó a csodálatra, a csodálat érzelme révén azonosítjuk. A csodálat a tapasztalat révén fejlődik, finomodik és változik, ide értve azok tapasztalatát is, akikben megbízunk, valamint az elmúlt korok és múltbeli kultúrák összeadódó, a példaképek történeteinek keresztül számunkra átadott tapasztalatait. A példaképek csoportja képezi az alapját annak az elméleti térképnek, amelyen belül úgy definiálom az „erényt”, a „jó szándékot”, a „kötelességet” és más erkölcsi fogalmakat, hogy direkt módon referálok a példaképekre. Ennek az elméletnek az egyik előnye, hogy praktikus hasznos. Mégpedig azért, mert a példaképek csodálata motivációs erőt jelent az erkölcsi nevelésben és önfejlesztésben.

A „direkt referenciát” az 1970-es években híressé vált értelemben használom, kiváltképp abban a formában, ahogy Saul Kripke és Hilary Putnam használta olyan természeti fajta fogalmak definiálására, mint a „víz”, az „arany” és a „tigris”. Röviden, az elképzelés szerint a „víz” úgy kerül meghatározásra, mint „egy ilyen anyag”, a „tigris” pedig „egy ilyen lényre” utal és így tovább. A direkt referencia forradalmasította a szemantikát, mivel azt jelentette, hogy sikeresen gondolkodhatunk és beszélhetünk a természeti világ objektumairól anélkül, hogy a fejünkben leíró jelentéssel kellene rendelkezünk. Az emberek beszélhetnek a vízről, fogalmazhatnak meg kérdéseket a vízzel kapcsolatban, tehetnek állításokat a vízről már azt megelőzően, hogy tudnák: a vizet a H₂O teszi vízzé. A „víz” nem jelenti és soha nem is jelentette azt a „színtelen, szagtalan folyadékot, amely a patakokban folyik, és az égből esik”, mivel reflexió révén rájöhetünk, hogy más is hullhat az égből, mint a víz anyaga, lehet más az a folyadék, amit iszunk stb. Ez az elmélet azért is volt forradalmi, mivel összekapcsolta az empirikus tudományt a szemantikával, valamint jelentősen előmozdította a nyelv társas konstrukciójával kapcsolatos munkát.

¹ A szöveg eredetije: Linda T. Zagzebski: *Moral exemplarism*. 2016. In: https://shareok.org/bitstream/handle/11244/44591/2016-02-02_Zagzebski-Linda_Moral-Exemplarism.pdf?sequence=3&isAllowed=y

Azt, hogy miről beszélünk, amikor azt mondjuk, hogy „tigris”, „víz” vagy „arany”, annak tapasztalata határozza meg, amit direkt módon ragadunk meg. Nincs szükségünk deskriptív jelentésre.

Az egzemplarizmus elméletén belül ezt a felfogást dolgoztam át erkölcsi terminusokká. Az alapvető belátás az, hogy a példaképek azok a személyek, akik *olyanok*, s így direkt módon mutatunk rá a jóság olyan példáira, mint Konfuciusz, Szókratész, Jézus, Gandhi, Nelson Mandela, a holokauszt-menekítők, Jean Vanier vagy azok a hétköznapi emberek, akiket csak a szűk ismeretségi körünkből ismerünk – talán egy szomszéd vagy éppen a nagymamánk. Hogy mi teszi őket csodálatossá, azt megfigyelés révén ismerjük fel, pont úgy, ahogy megfigyelés révén jövünk rá arra is, hogy mi teszi azt az anyagot vízzé. Csodálatra méltó emberek megfigyelése nyilvánvalóan sokkal összetettebb, mint a víz megfigyelése, miután a csodálatra méltó személy pszichológiai struktúrája sokkal komplexebb, mint a víz fizikai struktúrája, illetve az egyedi példák sokkal jobban különböznek egymástól, mint a víz egyedi mintái. Továbbá, a csodálatra méltó embereket nem tehetjük mikroszkóp alá (noha a példaképek agyi képalkotó eljárásokkal való vizsgálata már zajlik). Ehelyett inkább narratívák, illetve újabban kontrollált empirikus vizsgálatokon keresztül figyeljük meg őket. Felvetésem az, hogy a példaképek motivációs struktúráját megfigyelés révén fedezzük fel, ez pedig megengedi nekünk, hogy olyan erkölcsi fogalmakat, mint a „jó jellemtulajdonság”, a „jó élet”, a „jó szándék”, a „helyes cselekedet” stb., a példák vagy a döntéseik tulajdonságai révén definiáljuk. Ugyanúgy nincs szükségünk leíró jelentésre olyan fogalmak esetében, mint a „jó ember”, „jó élet”, „jó jellemtulajdonság” és a többi erkölcsi fogalom, ahogy nincs szükségünk leíró jelentésre a természeti fajta fogalmak esetében sem. A példaképeket narratívák, személyes tapasztalatokon, és – újabban – empirikus kutatásokon keresztül figyeljük meg. Ezek a megfigyelések határozzák meg az erkölcsi terminusok jelentését.

A példaképek három alapvető kategóriáját különítem el: ezek a hős, a szent és a bölcs. Sok történet van az ezekben a kategóriákba tartozó példaképekről, jóllehet néhányuk inkább domináns bizonyos történelmi időszakokban vagy bizonyos kultúrákban. Azt gondolom, fennáll az a veszély, hogy elveszítünk néhányat a példaképek e kategóriái közül, de szerencsére, valamennyivel kapcsolatban vannak újabb empirikus kutatások. Tudok a holokauszt-szabadítóról folyó kutatásokról, akiket modern hősöknek tekintek. Szintén vannak kutatások szent emberekről, ide értve a L'Arche [magyarul *Bárka*] gondoskodó szervezet tagjait, akik akár éveket áldoznak az életükből arra, hogy mentális vagy alkalmasint fizikai fogyatékossgal élő emberek közösségében éljenek. Léteznek továbbá újabb empirikus kutatások a bölcsességről, bár ezek közül csak kevés összpontosít konkrét bölcs emberekre – jómagam inkább ezt a megközelítést képviselem. Ezzel együtt is rengeteg narratíva létezik a múlt nagy bölcs alakjairól, mint Jézus, Buddha, Konfuciusz, valamint mai erkölcsi vezetőkről, ahogy Jonathan Lear *Radical Hope* (Radikális remény) című új könyvében *Plenty Coups* [Sok Merész Tett], a Varjú Nemzetség utolsó indián törzsfőnöke az erény példájaként jelenik meg.

Ami a példaképekről szóló gyakorlati munkát illeti, számos új kutatás van a csodálatra méltó emberek utánzásával (*emulation*) kapcsolatban. A Wake Forest Egyetemen William Fleeson vezetésével jött létre egy új program „Moral Beacons” (Erkölcsei Jelzőfények) elnevezéssel, amelyet a *Templeton Religion Trust* szponzorál. Ez a projekt multidiszciplináris kutatási tevékenységeket foglal magában az erkölcsileg kivételes emberek filozófiai, teológiai és pszichológiai vonatkozásairól.

Egzemplarista érényelméletem célja egy filozófiai keret létrehozása a különböző területeken végzendő kutatások számára. A roppant egyszerű struktúra biztosítja, hogy filozófiailag átfogó legyen. Ez az elméleti struktúra úgy van felépítve, hogy mind empirikus kutatásoknak, mind narratíváknak helyet tudjon adni. Elképzelésem szerint megengedhető, hogy különböző közösségek esetében, beleértve a hitközösségeket is, különböző változatai legyenek. Mindemellett alapvető szempont, hogy a kultúraközi diskurzusokat is elősegítse a csodálatra méltó személyek különböző kultúrákban való megjelenésének, azok egymást átfedő szempontjainak a vizsgálata révén. Teóriám további célja, hogy bevonja az elméleti struktúrába az erkölcsössé válás szándékát. Úgy vélem, a csodálat az egyik legfontosabb emberi érzélem. Az érzélem kognitív részének megvan az a képessége, hogy általános fogalmi keretet hozzon létre. Az érzélem affektív része pedig ahhoz segít hozzá minket, hogy követhessük a csodálatra méltót és jobb emberekké válhassunk.

Nemes László fordítása